

**NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA VAQT KONSEPTINING
LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI**

O'zbekiston Milliy universiteti

Xorijiy filologiya fakulteti

Filologiya va tillarni o'qitish (nemis tili) yo'nalishi 4-kurs

Talaba: Mamanova Zarina

Ilmiy rahbar: o'qit. A.T. Zoirov

Annotatsiya: Mazkur maqolada nemis va o'zbek tillarida vaqt konseptining lingvokulturologik talqini qiyosiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda vaqt tushunchasining semantik tuzilishi, uning til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqligi hamda frazeologik birliklar orqali ifodalanish xususiyatlari o'rganiladi. Natijalar nemis tilida vaqtning ratsional va aniq model asosida, o'zbek tilida esa situativ va madaniy qadriyatlar bilan bog'liq holda talqin qilinishini ko'rsatadi.

Аннотация: В статье рассматривается лингвокультурологическая интерпретация концепта времени в немецком и узбекском языках. Анализируются семантические особенности, культурная обусловленность и отражение концепта во фразеологических единицах. Выявлены различия в восприятии времени: рациональность в немецкой культуре и ситуативность в узбекской.

Annotation:

This article examines the linguocultural interpretation of the concept of time in German and Uzbek languages. The study focuses on semantic structures, cultural correlations, and phraseological representations. The findings reveal a rational perception of time in German and a situational-cultural approach in Uzbek.

Kalit soʻzlar: vaqt konsepti, Zeit, lingvokulturologiya, semantika, qiyosiy tahlil, milliy mentalitet, frazeologiya

Ключевые слова: концепт времени, Zeit, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, сравнительный анализ, семантическое поле, национальный менталитет, фразеология

Keywords: concept of time, Zeit, linguoculturology, cognitive linguistics, comparative analysis, semantic field, national mentality, phraseology

KIRISH

Hozirgi zamon tilshunosligida konseptual tahlil muhim ilmiy yoʻnalishlardan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa, lingvokulturologik yondashuv orqali til birliklarining ortida yotgan madaniy va kognitiv mazmuni ochib berish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, “vaqt” konsepti universal boʻlishiga qaramay, har bir xalqda oʻziga xos tarzda shakllangan murakkab hodisa hisoblanadi.

Nemis va oʻzbek tillarida vaqt tushunchasining ifodalanishini oʻrganish orqali ikki turli lingvomadaniyatning dunyoqarashi, qadriyatlari va tafakkur modeli haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin. Nemis tilida vaqt koʻproq tartib va aniqlik bilan bogʻliq boʻlsa, oʻzbek tilida u ijtimoiy va anʼanaviy omillar bilan chambarchas aloqador.

Mazkur maqolaning maqsadi — nemis va oʻzbek tillarida vaqt konseptining lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlash va ularni qiyosiy tahlil qilishdir. Shu bilan birga, zamonaviy tilshunoslikda konseptlarni oʻrganishda kognitiv yondashuv ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv orqali “vaqt” tushunchasi inson tafakkurida qanday modellashtirilishi, uning mental strukturalardagi oʻrni ham aniqlanadi. Shundan kelib chiqib, ushbu tadqiqotda

lingvokulturologik tahlil bilan bir qatorda kognitiv tahlil elementlaridan ham foydalanildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida lingvokulturologik, qiyosiy-tipologik va semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. Dastlab konsept tushunchasining nazariy asoslari ko'rib chiqilib, uning tarkibiy qismlari aniqlashtirildi.

Deskriptiv metod yordamida har ikki tildagi vaqtni ifodalovchi leksik birliklar tavsiflandi. Qiyosiy metod orqali ularning o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilindi. Shu bilan birga, semantik maydon yondashuvi asosida konseptning markaziy va periferik elementlari ajratildi.

Frazeologik birliklar va maqol-matallar asosiy empirik material sifatida tanlab olinib, ularning lingvokulturologik mazmuni interpretativ tahlil orqali ochib berildi. Diskursiv tahlil esa vaqt tushunchasining nutq jarayonidagi funksiyasini aniqlashga xizmat qildi. Ushbu metod orqali "Zeit / payt" konseptining inson tafakkuridagi modeli, uning konseptual struktura sifatidagi xususiyatlari tahlil qilindi. Bu esa vaqt tushunchasining nafaqat til birliklarida, balki kognitiv darajada ham qanday shakllanishini aniqlash imkonini berdi.

TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLIL

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, nemis va o'zbek tillarida vaqt konsepti umumiy asosga ega bo'lsa-da, uning talqini sezilarli darajada farqlanadi. Nemis tilida vaqt chiziqli va aniq tizim sifatida idrok etiladi. U rejalashtirish, intizom va samaradorlik bilan bog'liq. Masalan, "Zeit ist Geld" iborasi vaqtni iqtisodiy resurs sifatida talqin etadi.

O'zbek tilida esa vaqt ko'proq hayotiy tajriba va an'anaviy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda ifodalanadi. "Har ishning o'z vaqti bor"

kabi iboralar vaqtni falsafiy va ijtimoiy kategoriya sifatida ko'rsatadi. Kognitiv nuqtai nazardan qaralganda, vaqt konsepti har ikkala tilda turlicha modellashtiriladi. Nemis tilida vaqt ko'proq chiziqli (linear) model asosida idrok etilib, u ketma-ketlik va aniq chegaralangan segmentlarga bo'linadi. Bu model vaqtni rejalashtirish va nazorat qilish imkonini beradi. O'zbek tilida esa vaqt ko'proq tsiklik va situativ model asosida talqin qilinadi. Unda vaqt tabiat hodisalari, ijtimoiy jarayonlar va inson faoliyati bilan uyg'un holda tasavvur qilinadi.

Semantik jihatdan har ikki tilda vaqtning asosiy komponentlari mavjud: davomiylik, ketma-ketlik va o'lchov. Biroq periferik qatlamda farqlar kuzatiladi. Nemis tilida "aniqlik" va "rejalilik" ustuvor bo'lsa, o'zbek tilida "sabr" va "taqdir" tushunchalari muhim o'rin egallaydi. Frazеologik birliklar ham bu farqni aniq ko'rsatadi. Nemis tilida vaqt faol boshqariladigan resurs sifatida talqin qilinsa, o'zbek tilida u ko'proq inson hayotiga ta'sir etuvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Diskursiv jihatdan ham farqlar mavjud: nemis nutqida vaqt qat'iy rejalashtirilgan bo'lsa, o'zbek nutqida u moslashuvchan va vaziyatga bog'liq tarzda qo'llanadi. Semantik tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, vaqt konseptining asosiy komponentlari — davomiylik, ketma-ketlik va o'lchov — har ikkala tilda ham mavjud. Biroq qo'shimcha kognitiv komponentlar farqlanadi: nemis tilida aniqlik va punktuallik muhim bo'lsa, o'zbek tilida sabr, taqdir va moslashuvchanlik kabi tushunchalar ustuvor hisoblanadi.

XULOSA

Shuningdek, tadqiqot natijalari vaqt konseptining kognitiv model sifatida ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. U inson tafakkurida borliqni tartibga solish va idrok etish vositasi sifatida xizmat qiladi. Bu esa lingvokulturologik va kognitiv yondashuvlarni integratsiya qilish zarurligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, vaqt konsepti har ikkala tilda ham muhim semantik va madaniy kategoriya hisoblanadi. Biroq uning talqini

milliy mentalitetga bog'liq holda farqlanadi. Nemis tilida vaqt ratsional va tartibli tizim sifatida, o'zbek tilida esa ko'proq madaniy va ijtimoiy mazmun bilan boyitilgan fenomen sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur farqlar til birliklarida, ayniqsa frazeologik va paremiologik materiallarda yaqqol aks etadi. Bu esa lingvokulturologik tadqiqotlarning madaniyatlararo tafovutlarni aniqlashdagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alefirenko N.F. Lingvokulturologiya: qadriyatlar va konseptlar tizimi Moskva, 2010, 176-bet.
2. Boldyrev N.N. Kognitiv semantika va konseptual tahlil asoslari Tambov, 2001, 89-bet.
3. Vorkachev S.G. Konsept tushunchasi va lingvokulturologik paradigma Volgograd, 2004, 54-bet.
4. Karasik V.I. Til va madaniyat diskursi Volgograd, 2002, 112-bet.
5. Kubryakova E.S. Til va bilim: kognitiv yondashuv asoslari Moskva, 2004, 148-bet.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By Chicago, 1980, 89-bet.
7. Mahmudov N.M. Til va tafakkur muammolari Toshkent, 2012, 134-b
8. Maslova V.A. Lingvokulturologiya asoslari Moskva, 2001, 57-bet.
9. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. Oxford, 1996.
10. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics. Edinburgh, 2006.
11. Geeraerts D. Cognitive Linguistics. Berlin, 2006.
12. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik asoslari. Toshkent, 2006.